

III. Mýtus [1991]

Filosofický přístup k „fenoménu člověk“ musí dbát, aby si nechal otevřené cesty ke všem jeho stránkám, tj. k tomuto fenoménu jako k celku. To má své důsledky jednak pro respekt k časovosti lidské bytosti, jednak – a to je ještě závažnější – k její dějinnosti. Mezi ono velmi dlouhé období, v němž po fyzické stránce je předčlověk už plně připraven, aby se stal člověkem, a jiné období, samozřejmě zatím mnohem kratší, kdy můžeme už právem hovořit o vzniku dějin a dějinnosti, musíme zařadit období, kdy se předčlověk již stal člověkem, ale kdy ještě nemůže být pojat jako člověk dějinný. Toto meziobdobí, v němž člověk už přestal být přírodní bytostí, avšak aniž by se ještě konstituoval jako dějinný subjekt, můžeme charakterizovat jako období mytické nebo období života v mýtu (neboť mýtus je třeba chápat spíše jako prostředí či osvětí).

Pro dnešního člověka je velmi nesnadné a možná dokonce nemožné proniknout k podstatě mýtu a mytické orientace života našich dávných předků. Příčina této nesnadnosti a snad přímo nemožnosti je přinejmenším trojí.

Především mýtus neleží před námi jako nějaká věc, jako předmět, takže se už tím vzpírá každému předmětnému uchopení. To úzce souvisí s tím, že má svou vlastní hlubinu, do které zvenčí nelze proniknout, ale která je navíc jakoby beze dna (Patočka v této souvislosti říká, že mýtus je „smyslem nevyčerpatelný“). Do „světa“ mýtu musel být každý člověk individuálně zasvěcován (to bylo spjato s iniciačními rituály), nu a to představuje onu třetí příčinu: dnešnímu člověku už je cesta zasvěcování neznámá a nepřístupná. Lze dokonce říci, že mýtus v posledních dvou až třech tisíciletích „umírá“, zaniká. I když můžeme v této době pozorovat větší nebo menší vlny mytičnosti či náboženskosti (za „náboženské“ označuji toto období „umírání“ mýtu), jež jakoby zaplavují terén, který se předtím i na dlouhou dobu vyzdvihl nad jejich hladinu, žít znovu ve světě mýtu je dnešnímu člověku definitivně nemožné, takže všechno, co z mýtu může poznat a co o něm může povědět, má své nepřekročitelné meze, dané přístupem zvenčí a pohledem pozorovatele na dálku. Přesto nezbyvá než se pokoušet o jakés takés pochopení těch nejvýznačnějších rysů mýtu a mytické životní orientace, ale aniž bychom zapomínali, že mýtus v živé plnosti už je nám něčím bytostně cizím a vzdáleným.

Mytický člověk byl celoživotně zaměřen na napodobování nějakých pravzorů, archetypů. Musíme však náležitě pochopit, proč tomu tak bylo. Předčlověk, který byl ještě pouhým živočichem, pouhou přírodní bytostí, byl vybaven četnými tzv. instinkty a tzv. akčními systémy, které mu umožňovaly rychle a spolehlivě reagovat v typických situacích na určité podněty. Ale situace, do nichž se postupně stále častěji dostával, když svou přírodnost začal překračovat, byly stále komplikovanější, a tak mu jeho přirozená (přírodní) výbava velmi často selhávala. Docházelo k tomu, že jeho instinkty relativně řídly a reálně slábly. To pak člověka nutně vedlo k tomu, že musel hledat za chybějící nebo oslábé instinkty náhradu, a našel ji v drobných „vynálezech“ některých svých současníků anebo předků, které byl schopen napodobovat a tak mnohonásobně využít. Něco dost podobného vidíme ostatně i u živočichů, zejména vyšších, kteří se také mnohému musí učit (zatímco např. vosička neomylně napíchne housenku

do příslušného ganglia a tím ji spolehlivě znehybní, mladá lasička se musí nejprve naučit chytat a usmrcovat myši). Specificky lidské je však předávání, tj. tradování takových dovedností pomocí jazyka (MYTHOS znamená mluvu, povídání). Musíme však zároveň pamatovat, že jak napodobování nějakého již provedeného činu, tak samo užití slov a větších slovních útvarů představovalo pro archaického člověka magický úkon, rituál. Lze mít za to, že jazyk se původně konstituoval jako určitý soubor rituálně organizovaných zvuků, jež dovolovaly stále větší rozmanitost, ale na druhé straně také na vnějších okolnostech pozoruhodně nezávislé opakování (a jak víme, posléze dokonce vytváření něčeho nového).

Když mluvíme o opakování a napodobování, vzniká nebezpečí příliš povrchního chápání toho, o čem doopravdy šlo. Abychom se dostali hlouběji, musíme od pouhého napodobování (imitatio) přistoupit k důrazu na ztotožnění, identifikaci s pravzorem. Spolu se zmíněným prořídnutím a oslabením instinktů dochází k pronikavému znejistění člověka, a to jak „objektivně“, tak i „subjektivně“ (musíme si uvědomit, že mimořádný nárůst významu vědomí a emancipace paměti z momentální situace byl a je založen na jejich funkci jakéhosi zesilovače anebo zeslabovače). Subjektivní znejistění vede spolu s emancipací vědomí z pouhé doprovodné funkce k vyostřené úzkosti až děsu z budoucnosti, v níž může dojít k čemukoliv (tedy i k nejvíc děsivému a ohrožujícímu). Archaický člověk se proto z obav a strachu odvrací od budoucnosti jako od hrozivé propasti záhuby a usilovně se přidržuje již vykonaných úkonů a činů, tedy činů již prověřených, protože zjevně skutečných (a proto i pamatovaných a připamatovávaných). Každý chybný krok, který ho odvede stranou od toho, co už bylo vykonáno a co od té doby zůstává jednou provždy skutečné a proto může být obnoveno a reaktualizováno, může být tragický a může skončit v nicotě. Právě vědomí umocňuje význam všeho a posouvá vše k extrémním hodnotám: na jedné straně hrozí nikoliv neúspěch, nýbrž rovnou nicota, na druhé straně nikoliv zdar, nýbrž rovnou spása. Proto nemůže jít pouze o vnější napodobení, ale právě o identifikaci. Nám se to může jevit jako absurdní, ale jen proto, že naše perspektiva je jiná. Archaický člověk se – jak se nám to dnes jeví – vzdával sám sebe, sám sobě se ztrácel, když se ztotožňoval s něčím či někým jiným. Ale on to prožíval jako záchranu a spásu.

Vykročení předčlověka jakožto přírodní bytosti do světa mimopřírodního nesmíme chápat jako něco „objektivního“, tj. nesmíme to nepatřičně objektivizovat. Onen nepřirodní svět tu nebyl předem „dán“ jako oblast, dávající se „člověku in spe“ k dispozici, ale nesmí být ani subjektivizován jako nějaký výmysl prvotního, ještě ne zcela „normálního“ vědomí. Onen první člověk vědomě žil jen v rámci světa mýtu, a teprve postupně vtahoval vše důležité a podstatné ze světa „přírodního“ do světa mýtu, a tím i do svého mýtem organizovaného vědomí. V mytickém vědomí se proto vše „přírodní“ vyjevovalo v redukované a navíc ještě zkreslené podobě: něco zůstalo neregistrováno nebo bylo potlačeno, něco jiného naopak zdůrazněno a zveličeno. Tak se mohlo stát, že některé instinkty, které právě ve své přirozené oslabenosti mohly představovat jakási nebezpečí z nedostačivosti, právě naopak svým zesílením a znásobením skrze vědomí začaly však představovat nebezpečí přesně opačná.

Jejich kontrola a korektura musela však být opět zprostředkována vědomím. Tak se stalo, že vědomí a způsob jeho vnitřní organizace nabývaly stále víc na významu. Z přírodního tvora se stal člověk, jehož životní zaměření záviselo čím dál víc na jeho vědomí, toho vědomí, jež se dávno vymanilo ze své doprovodné úlohy a jehož obrovskou předností byla mnohotvárnost, jaká dovolovala stále větší kontingenci jeho vnitřního uspořádání i postupů, a tím dříve nemožnou emancipaci aktů vědomí od daných, a tedy registrovaných, vnímaných skutečností.

Postupně však docházelo k tomu, že mýtus, který zprvu představoval jednotu, tj. který v sobě zahrnoval vše pro život člověka důležité, už na další rozšiřování a integrování prostě nestačil. Složitost lidských situací dále narůstala a mýtus to svými vyprávěními, svou narativní výbavou nedovedl udržet pohromadě, ba nedokázal to ani přiměřeně vyslovit. Dostával se do větších a větších nesnází, až došlo k rozdělení, ano rozštěpení lidského života a světa na dvě dost nesourodé složky nebo části, z nichž každá se rozvíjela jiným směrem. Šlo o rozčlenění dvou značně od sebe oddělených sfér, totiž světa sakrálního a světa profánního (a také příslušných rovněž od sebe oddělených lidských aktivit). Profánní činnosti musely dříve nebo později také vstoupit do lidského vědomí, ale lidé si je uvědomovali jinak, ne jako magické rituály, spjaté se stále se zužujícím světem mýtu. Toto mytické období, které se vyznačuje neschopností samotného mýtu udržet lidský život a svět v jednotě, můžeme – jak řečeno – nazvat obdobím náboženství, které tak chápeme jako poslední, závěrečnou fázi éry mýtu. Pro náboženství je tedy charakteristické jakési rozštěpení světa, života a všech lidských aktivit na dvě sféry, tedy jakási schizoidnost až schizofreničnost, poznamenávající vše povážlivým rozpadem integrovanosti. Tuto skutečnost musíme mít na paměti, máme-li správně porozumět kritice proroků i Ježíšově, jež se polemicky obracela proti rituálům, obětním obřadům, chrámovým praktikám, ale dokonce i proti sabatu a samé instituci chrámu a bohoslužeb. Cílem této rozhodující a směrodatné tradice však bylo opětné sjednocení života a celého světa (roztržení chrámové opony ve chvíli Ježíšovy smrti znamená zrušení přehrad a každého rozdílu mezi sakrosanktem a profánním světem).

Pochopení významu mýtu a mytičnosti pro světodějnou proměnu předčlověka (jako přírodní bytosti) v člověka (jako bytost už ne pouze přírodní) má velkou důležitost pro naše úvahy. Nyní je totiž zřejmé, proč nadále nevyhovuje tradiční (zejména řecké) rozdělení člověka na tělo a duši. Člověk musí být pochopen jako integrita, jako integrovaná, resp. vždy znovu své integrity dosahující a zároveň každou dosaženou a uskutečněnou integritu přesahující bytost. Řešením není dvojí „substance“ (jako např. v karteziánismu), ale ani redukce duševna na fyziologii, ani těla a tělesnosti na prožívanou subjektivitu, apod. „Fenomén člověk“ nesmí být ochuzován, ale viděn vcelku. Všechny problémy dnešní filosofie se jakoby koncentrují zde, v pojetí člověka. Člověk nejenom jako jedinec, ale i jako „druh“, jako „rodová bytost“ se musel ustavit v určitém procesu, který de facto proměnil celý svět, celou skutečnost. To je základně významné pro pochopení nejen povahy člověka, ale také světa. To, co zprvu bylo všehomírem a celým, úplným světem, se stalo v důsledku vzniku, ustavení člověka jako rodu *pouhou* přírodou. Vedle přírody a proti přírodě se začal ustavovat nový „svět“,

totiž svět mýtu, na přírodě a přirozenosti nezaložený. Člověk už nemůže být redukován na přírodního tvora, protože je (také) obyvatelem světa mýtu, tedy světa nepřirodního a na přírodní nepřevoditelného ani z něho neodvoditelného. Nejde tu o to, že by se změnily některé jeho vlastnosti, nýbrž o to, že přestal být jenom tou bytostí, tím „člověkem“ v biologickém smyslu, kterým (i nadále) „jest“. Ale zde vidíme jen malý začátek toho, jak se biologický subjekt emancipuje z biologických (fyziologických) svazků a stává se subjektem vědomým či subjektem aktů vědomí, aktů myšlení. Bez nich a bez proměny vědomí a smýšlení by se však nemohl stát subjektem dějinným. Dějinnost člověka je nerozlučně spjata s prolomením hranic mýtu a mytičnosti (tedy nikoli v důsledku vynálezu písma, jak to vidí historici). K tomu dochází především ve starém Izraeli objevem víry a vynálezem tzv. antiarchetypů.